

El llibre de capítols d'Arties: les ordinacions d'una universitat aranesa

M. Àngels Sanllehy i Sabi

Secció d'Història, Institut d'Estudis Aranès

"Tiene Artias para su gobierno ordenanzas, no sé lo que contienen."

RB, QP, Arties, 115

Amb aquesta curta i buida resposta el rector d'Arties¹, Joan Pèrre Claròs, contestava el qüestionari de Francisco de Zamora, el dia 6 de juny de 1789. No obstant, com a rector i veí del poble devia tenir un bon coneixement de les ordinacions locals vigents i probablement podria haver descrit força àmpliament el seu contingut, com féu el corresponsal d'Es Bòrdes en les mateixes circumstàncies. Les ordinacions locals² de molts petits pobles no eren pas un text tancat i ocult, precisament la capacitat normativa i edictiva dels consells de les universitats³ implicava un coneixement directe per part dels veïns, ja fos perquè participaven en la reunió comunitària de consell obert que es feia cada cop que es volia afegir, anul·lar o reformar una norma, ja fos perquè en tenien coneixement posterior, quan el consell iniciava la seva aplicació. Hem considerat oportú exemplificar, a través del cas d'Arties, les ordinacions locals araneses, com una aportació documental a la història de la Val d'Aran en particular i de les societats de muntanya en general.

1. Arties, a la part alta de la Val d'Aran, en la confluència dels rius Valarties i Garona, comprèn la vall del Valarties i la capçalera de l'Aiguamòg. La seva superfície és de 78,58 Km² i el seu nucli urbà és a 1.144 m d'altitud, VERGÉS, 1984: 278-284. Formava part del *terçon* d'Arties e Garòs. El 1613, segons Gracia, tenia 60 veïns. El 1789, Zamora donava la xifra de 100 cases, però segons el seu corresponsal en tenia 70, 38 corresponien a cases velles i 32 a cases noves. A mitjan segle XIX, Madoz esmentava 56 cases i 450 habitants. Els censos de 1716, 1787 i 1857 donen respectivament les xifres de 282, 395 i 795 habitants. GRACIA, 1613: 36-40; ZAMORA, 1973: 194; RB, QP, Arties; MADDOZ, 1845-1850: (Aran, Valle de); SANLLEHY, 1996: vol. 3, 107.

2. El tema ha estat tractat des del punt de vista jurídic i històric en nombrosíssims treballs, esmentarem només: FONT RIUS, 1985; Jornades, 1986; ASSIER-ANDRIEU, 1990.

3. FERRO, 1987: 148-183.

Els llibres de capítols: el “llibre vell” i el “llibre nou”

A la Val d'Aran les ordinacions locals acordades pels *conselhs* de les universitats es recollien en els llibres de capítols⁴. La majoria dels que s'han conservat corresponen als segles XVI-XIX. Les ordinacions o capítols eren anotats habitualment en l'ordre cronològic de la seva aprovació, això provocava un desordre temàtic que dificultava la utilització del llibre, tenint en compte a més que alguns capítols s'anul·laven i que, paral·lelament, se n'hi afegien de nous. Aquest fet obligava a l'elaboració de noves compilacions, els anomenats “llibres nous” (en contraposició als corpus antics o “llibres vells”) que tenien la finalitat de sistematitzar els acords vigents en aquell moment. Els nous reculls agrupaven temàticament els capítols i, en conseqüència, guanyaven en claredat, malgrat que perdien el caràcter diacrònic, i per tant històric, dels reculls anteriors. Encara que el contingut fos el mateix, la tipologia i la presentació d'un i altre donaven un aspecte diferenciat a les normes. En el “llibre vell” es mostrava la norma en la seva gènesi, moltes vegades es justificava la creació del capítol adduint condicionants de tipus demogràfic —regulació de l'afillament⁵— o de tipus econòmic —regulació de les vedes de pastures i boscos. El “llibre nou” era mancat d'aquesta justificació, era un corpus rígid on la norma esdevenia abstracta. Però alhora a aquest “llibre nou” s'hi afegien capítols i es convertia —per la seva tipologia— novament un “llibre vell”. La mutació de vell-nou-vell era contínua, en un procés cíclic de generació i compilació de normes, i es dona la paradoxa que, en alguns casos, les normes més antigues d'un lloc ens han arribat únicament a través del seu “llibre nou” (compilat per exemple al segle XIX), mentre que les més recents figuren en un llibre que per tipologia és un “llibre vell”. Tot és només una qüestió de mots —a quants pobles el pont nou no és el més vell del lloc?

El llibre de capítols d'Arties

El llibre de capítols d'Arties⁶ du el títol: “Llibre de las políticas observa lo consell de la vila de Arties, censals que cobra y breu compendi d[e] las concòrdias y sentèncias arbitrals té ab las universitats de Viella, Garòs, Gessa y Bartiera”. El document més antic que s'hi transcriu és una concòrdia de 1562 i el més recent un capítol de 1864. La compilació es féu a l'entorn de 1748, segons es dedueix d'algunes anotacions que figuren als censals, i el llibre es continuà ampliant fins a la segona meitat del segle XIX. La primera part —la que es transcriu tot seguit—, sota l'epígraf: “Política primera dels capítols q[ue] pertanyen al consell y habi-

4. SANLLEHY, 1996: 67-150.

5. Acte pel qual s'admet un nou veí a la comunitat, SANLLEHY, 1988.

6. Se'n conserva una reproducció fotogràfica a l'Archiu Istoric Generau d'Aran (AIGA), és la que hem utilitzat per fer la transcripció dels ff. 1-30.

tants de la vila de Arties”, conté una relació de vuitanta capítols, numerats correlativament. Alguns duen la indicació cronològica del moment en què foren validats pel governador, amb dates que es remunten a la segona meitat del segle XVII i primera del XVIII. Segueix una relació de censals: “Política segona, breu compendi dels censals cobra lo comú de la vila de Arties”, amb llistes separades, censal per censal, on es relacionen els veïns i quantitats pagadores per cadascun: “Aranzel dels qui paguen lo censal de ...”. A continuació s’hi anoten diverses concòrdies i sentències arbitrals dels segles XVI al XVIII, i models de contractes d’arrendaments de les pastures i del molí. Clouen el volum, en un ordre més o menys cronològic, diversos capítols aprovats al segle XIX, sobre temes de gestió dels comunals, recs, camins, passatges, o assistència a enterraments. A la fi s’hi troben un sumari i un índex temàtic. Cal dir que, tot i no ser capítols, cada apartat és numerat en una seqüència correlativa a la dels vuitanta primers capítols, per tant s’hi troben identificats amb els números 81-97. Es tracta doncs d’un “llibre nou”⁷, al qual s’hi afegiren altres instruments importants i nous capítols aprovats pel *conselh* a partir de la segona meitat del segle XVIII.

Els vuitanta capítols d’Arties que es transcriuen segueixen l’ordre habitual de tots els reculls: en primer lloc, els referents a l’àmbit institucional, amb disposicions sobre el funcionament del *conselh*, el seu protocol, l’afillament o la política restrictiva de despeses; a continuació, els de caire econòmic, per una banda de l’àmbit comunal, amb normes sobre l’organització de la ramaderia, l’aprofitament del bosc i la venda de terres comunals, i per altra banda de l’àmbit particular, amb la fixació de rotacions de conreus i passatges; finalment, altres afers com les taxes del delme del bestiar o les relacions amb la parròquia⁸.

El llibre de capítols d’Arties és un document molt complet, per la seva extensió, per la seva riquesa de llenguatge i per la seva claredat expositiva, i, malgrat que no ens ha arribat el “llibre vell” original, permet reconstruir les actuacions i les prioritats del *conselh* d’Arties. Cal remarcar que hi ha alguns capítols ratificats pel governador⁹, són els referents a la prohibició d’afillament dels francesos i tot el seguit de normes sobre l’organització de la ramaderia¹⁰. Dos temes essencials: població i recursos. Desconeixem si aquesta intervenció¹¹ de l’autoritat reial delegada es feia a petició del propi *conselh*, per garantir la validesa legal en cas que els capítols s’haguessin d’aportar en plets que s’havien de veure a l’exterior de la

7. Algunes vegades la compilació reproduceix els capítols en l’ordre que tenien al “llibre vell”, quasi al final, amb el número 73, hi figura un capítol referent a la limitació de l’afillament de francesos, validat pel governador Rafael de Subirà el 1664, tot i que pel tema hauria d’anar a l’inici del recull, junt als capítols 15 i 16 que reglamentaven l’afillament.

8. Cf. BRUNET, 2001.

9. La llengua emprada era llavors el castellà, malgrat que el governador fos aranès, Rafael de Subirà, i que manquessin encara molts anys per al decret de Nova Planta.

10. Un altre, relatiu a la servitud perpètua per a l’aprofitament d’argila, fou validat pel jutge.

11. Cf. ZINK, 1997: 81-85; CATALÀ, 1989.

Val, o si era imposada, de la mateixa manera que a universitats dependents de senyor era aquest qui validava les ordinacions amb el seu “plau”.

Si bé el *conselh* era l'òrgan rector i representatiu de la comunitat, en diverses ocasions es fa ben palesa la diferència entre *conselh* i comú. La comunitat es desentenia de les actuacions injustes o errònies del *conselh*, com en el cas del reu declarat innocent per un àmbit judicial superior. La comunitat exercia doncs un control estricte i convertia el *conselh* restringit en l'únic responsable de les seves pròpies actuacions. En un altre aspecte, molt menys trascendent, el de les despeses festives, també s'exercia el control que primava el bé comú per damunt del benefici dels còssos. Es limitaven les despeses en celebracions, com les que es feien per la festa de Sant Joan, o amb motiu de la caça d'un llop o d'un ós. Aquesta política restrictiva implicava compensar als veritables subjectes, aquells que treballaven en l'*baro*¹² o aquells que havien matat la fera i, per contra, deixar d'afavorir els membres del *conselh* —que, en representació de la comunitat, havien monopolitzat fins llavors les celebracions. Això demostra com actituds anticomunitàries dels còssos tenien sempre curta vida, ja que el control de la resta de veïns, que eren majoria dins el *conselh* obert, podia fer canviar les seves directrius d'actuació.

La recerca de l'equilibri entre població i recursos era un dels grans reptes amb què s'havien d'enfrontar les universitats araneses. A Arties es donà a mitjans del segle XVII un creixement demogràfic acusat, això va fer que es dictessin mesures dràstiques de tancament comunitari per limitar l'arribada massiva de forasters francesos que amenaçava l'equilibri econòmic i demogràfic. Però sobretot el *conselh* volia impedir el trencament de la cohesió interna. La prohibició explícita que els francesos entressin al *conselh* demostra que no es volia integrar població forana, que es temia que aquesta pogués canviar les directrius del *conselh*. Sembla que els objectius i prioritats d'uns i altres no eren pas els mateixos i per tant existia recel. Aquestes disposicions anaven destinades a limitar el nombre de veïns, però sobretot a controlar qui eren aquests veïns, tot fixant una clara frontera entre l'interior i l'exterior. Un interior cohesionat i un exterior estranger que podia fer trontollar la unió i desnaturalitzar la comunitat, sobretot en èpoques de conflictes bèl·lics¹³. Caldria preguntar-se el paper de les autoritats en aquesta decisió, fou en certa manera promoguda pel governador com a autoritat política i militar delegada del poder central? o fou una decisió estrictament comunitària?

L'organització dels aprofitaments dels recursos era essencial per a aquestes comunitats. La ramaderia es reglamentava amb tota mena de detalls, i es preveïen tots els supòsits¹⁴. S'hi copsa l'interès per garantir el benefici del ramat comú i,

12. Veure nota 23.

13. Cf. POUJADE, 1998.

14. Com diu Lefebvre, referint-se a les actes dels consells: “[...] leur lecture est prodigieusement fastidieuse. Chaque année, aux mêmes dates, les mêmes délibérations, les mêmes opérations reviennent. Chaque

en última instància, de la universitat com a comunitat, deixant però una via oberta als veïns que, per major capacitat econòmica, volguessin fer un aprofitament més intensiu dels recursos. Per això es regulava estrictament el nombre de caps en cada època de l'any i en cada zona. El nombre màxim de caps de llana es fixava en 120, però a partir de 50 s'exigia fer ramat a part, l'anomenat "singular", el qual s'havia de sotmetre a unes normes concretes, com ara anar darrere del ramat comú, a més el seu propietari havia de compensar la universitat i contribuir en el manteniment del pastor i dels gossos, és a dir com si participés en el ramat comú. A l'estiu, aquests "singulars" podien arribar a 300 caps, si sobrepassaven la xifra havien de pagar 16 rals per cada 100 caps. Tanmateix es mantenien els pactes amb els majors ramaders, com casa Portolà¹⁵ i altres, que feien transhumar el seu bestiar a l'Urgell. No ens han arribat aquests pactes, però sembla que se'ls garantia un millor tracte que el fixat de forma general. També els ramats dels petits propietaris, que no excedien els 25 caps d'oví, eren respectats, amb lliure circulació, això sí amb el pagament de qualsevol destrossa que es produís. La plena responsabilització del pastor i la compensació per caps de bestiar perduts o malaguanyats són clàusules que acaben de donar sentit a aquesta organització comunal en la qual tot el cicle ha d'estar previst.

Ara bé, no només l'explotació pecuària era regulada, també la forestal. S'endevina en els capítols una autoconsciència que l'arrendament dels boscos no sempre es feia a benefici del comú i que moltes vegades l'actitud de força i de domini dels arrendataris implicava contractes abusius i depredadors. I, algunes vegades, a més es produïen també actuacions particulars insolidàries. Paral·lelament el mercat de treball que generava l'explotació dels boscos era tractat com un bé comunitari i per tant que s'havia de repartir i compartir, una decisió similar a la que féu, el 1774, la universitat d'Arròs e Vila: "per a que així hi hage treball per a tots"¹⁶.

El *conselh* exercia un control de la comunitat eclesiàstica, pot semblar estrany que hagués de ser el *conselh* de la universitat qui exigís als clergues la realització de les seves funcions, com ara enterrar els difunts o anar a les celebracions litúrgiques de Montgarri¹⁷, però era un fet corrent també documentat a altres pobles. La comunitat exercia el control de forma contínua, alhora que reconeixia la coexistència i la simbiosi entre ambdós àmbits, comunitat i parròquia, que al cap i a la fi eren el mateix, els seus membres eren alhora veïns i feligresos. En les normes del pagament del delme s'hi deixa veure els conflictes d'interessos a l'hora de fer efectiva la contribució, car, en la pràctica delmadora no només hi jugaven factors quantitius sinó també qualitius.

année, aux mêmes dates les bêtes montent vers les alpages ou descendent [...]", LEFEBVRE, 1963: 159. Les ordinacions de les comunitats muntanyenques incidien força en el control de la ramaderia, les d'Esterrí d'Àneu en són un bon exemple, Cf. CATALÀ, 1989.

15. Casa forta, d'on era originari Gaspar de Portolà, expedicionari a Califòrnia.

16. SANLEHY, 1996: 663-665.

La comunitat, tantes vegades protectora dels veïns pel que fa a la seva autor-reproducció econòmica, feia una separació estricta de l'àmbit comunal i del particular. El comú, garantia la regulació dels recursos i dels usos comunals a través dels quals la petita explotació familiar podia subsistir. Ara bé, feia una delimitació clara de la responsabilitat de l'individu i de la del comú, quan s'acordava no respondre per causes particulars. El fet d'haver d'acordar aquesta no implicació sembla indicar que aquesta implicació existia anteriorment, com de fet s'ha comprovat en altres universitats araneses. El veí gaudia dels recursos, però la vila li exigia a vegades recompensa, com el cas de l'obligació de pagar una compensació al comú si el ramat comunal havia femat els seus prats particulars, o el fet d'exigir danys i perjudicis per un ús inapropiat dels recursos. La fixació dels passatges o el dret a tancar els prats on es volgués fer el redall de la segona herba, demostren que s'incorporaven concessions particularistes a la vida comunitària, però concessions autogestionades.

La comunitat s'erigia doncs com a última instància de decisió. El capítol que preveia l'elecció discrecional de l'arrendatari, malgrat que un altre hagués guanyat la subhasta, n'és un exemple. Per als afers importants s'exigia la presència de tots els homes de *conselh*, i era precisament l'acord de l'assemblea el que tindria l'última paraula en la gestió. Els capítols actuaven com a marc normatiu, però es fa evident la legitimitat comunitària per canviar qualsevol resolució anterior, amb uns mecanismes de seguretat i autocontrol, però al cap i a la fi com una entitat sòlida que era capaç de modificar les seves normes per adaptar-se a les situacions conjunturals i als canvis estructurals.

En la transcripció s'han seguit les normes habituals de l'edició de textos històrics. S'han normalitzat les majúscules, la puntuació i l'accentuació, s'han desenvolupat les abreviatures (llevat les fixades per l'ús, com Sr.) i s'han separat contraccions amb guionet, apòstrof o punt volat, segons el cas. Els claudàtors (||) s'han usat per indicar interpolacions d'aclariment i els angles (<>) per introduir en el text anotacions que figuraven al marge.

Al text introductori s'usa la forma aranesa *conselh*, *còssos* i *terçon*¹⁸ per consell, cònsols i terçó.

17. Veure nota 31.

18. Entitat supralocal. Els tres terçons medievals es subdividiren a l'època moderna en sis: Pujòlo, Arties e Garòs, Castièro, Marcatosa, Lairissa i Quate Lòcs.

Transcripció

“Política primera dels capítols q[ue] pertanyen al consell y habitants de la vila de Arties

1. Primerament. Capitulam y ordenam que ayxí com entraran en lo consell, se hajan de assentar en dit consell, parlar, offerir y anar a professons.

2. Í[te]m. Capitulam y ordenam que essent en lo consell ningú puga fer barre-tada ni donar algun puntapeu en menyspreu de la vila, ni de particular del consell.

3. Í[te]m. Capitulam y ordenam que qualsevol que descobrirà¹⁹ lo consell con-corria en la pena de un sopà.

4. Í[te]m. Capitulam y ordenam que sempre y quant la vila demanarà submis-sió a algú del consell y aquell no-s voldrà submetre se li puga manar una, dos y tres vegades obediència, y no prestant-la se li farà un castich y serà expel·lit del consell.

5. Í[te]m. Capitulam y ordenam que sempre hi aurà comestió de vila, no pugan tenir consell de aquell dia si no sia necessitat o cosa precisa.

6. Í[te]m. Capitulam, ordenam y disposam per evitar los abusos, gastos, mis-sions e interessos que la vila de Arties pateyx y soporta per rahó y causa que quant algun particular o habitant de la mateyxa vila se clamava y demanava jus-tícia a la vila contra de algun altre particular o habitant, se provehian de ordres o manaments del Sr. Jutge convocant a son judici a la dita vila per dita rahó, lo que redundava en gran dany y detriment de dita vila, per lo que havem deter-minat y deliberat de comú consentiment de tot lo dit consell que sempre y quant de esta hora en avant algú del consell, particular o habitant de la mateyxa vila donarà clams²⁰ o clamarà contra de algun altre, o bé demanarà justícia, contra del tal que aquell que es clamarà o demanarà justícia sia obligat ipso facto sens altra forma de judici a pagar dits clams o donar ipso facto gatges a gust y satisfacció de dita vila, lliurats y encantats, reservant al tal que clamarà dret si-l tindrà, con-tra del qui haurà clamat. Y per rahó de dits clams la vila farà sa sentència y farà justícia contra del que-s trobarà reo, ço és, que en cas que lo qui haurà clamat tindrà justícia la vila li donarà recurs, atesa la sentència per ella fahedora, contra

19. En els capítols d'alguns pobles es parla de l'obligació de no delatar els afers “secrets” del *conselh*.

20. Clam: “al·legació formal contra qualcú presentada al tribunal o funcionari apropiat, per demanar la reparació d'un greuge”, (DCVB).

lo que serà condemnat, en cas que no sie condemnat, lo mateyx que clamarà. Y ayxí mateyx ordenam y capitulam que en cas que de nostra sentència sobre los tals clams, o demanda de justícia fahedora se'n apellarà alguna de les parts devant del Sr. Jutge, en tal cas la vila dega fer relació a la part que la demanarà dels enantos²¹ [sic] o prosuhiments y sentència fets y feta en dita causa, y les parts que vagen a defensar son dret o pretenció devant del Sr. Jutge sens que la vila tinga altra obligació més de fer dita relació.

7. Í[te]m. Capitulam y ordenam que que qualsevol que requerirà visura²², com-sevulla sie, primer hage de donar prenda de quinze rals y aquells pagarà lo reo a qui se farà dita visura.

8. Í[te]m. Capitulam y ordenam que los que requiriran se pose térmens en qualsevol propietat, hajan de pagar dos rals per terme.

9. Í[te]m. Capitulam respecte al mal costum havem trobat en la administració del be comú y guber [sic] de la república de fer molts juntas a gastos nostres y de pobres viudes y pobills, solian juntar-se capellans, consell i habitants lo dia de Tots Sants y feyan una colació a gastos del bé comú, y se posava en lo Llibre dels cònsols y se repartia en talla comuna. Més acostumaban fer altra colació lo dia de Pasqua de Resurrecció, capellans, consell y habitans, a gastos del bé comú, altra junta lo dia de Carnestoltes a gastos del bé comú, altra junta lo dia de St. Joan Baptista, després que havian alsat lo faro²³, en lo qual dia tantsolament permetem que los cònsols pugan gastar dos migeras²⁴ de vi tantsolament ab los qui faran y alsaran lo dit faro, y si més gasten sie a sas expensas, y volem que las sobredites juntes sien cassades²⁵ y anul·lades per ara y per a sempre per nosaltres y nostres esdevenidors.

10. Í[te]m. Capitulam que quant se offereyxca de fer algun castich per algun del consell, eo altre habitant de la vila, que no pugan deyxar ninguna cosa de mal per assentar-la en lo Llibre dels cònsols, y q[ue] no pugan gastar sinó lo que

21. Enantament: "especialment provisió, tramitació, procediment per a dur avant un negoci, plet, etc.", (DCVB).

22. De visurar, acció d'"examinar o reconèixer visualment", (DIEC).

23. Faro, en aranès *baro* o *tharo*, tronc que es crema la nit de Sant Joan, prèviament els joves del lloc l'han anat a tallar al bosc i l'han "plantat" o "quilhat" al poble. A Arties mentre crema, el tronc és arrossegat pels carrers enmig de la gatzara dels veïns, especialment dels més joves. Actualment es celebra la festa a molts pobles del Comenges i de valls veïnes. A la Val d'Aran només es conserva a Arties i a Les, però hi ha documents que ratifiquen la seva existència a la majoria de pobles aranesos, encara als segles XVIII i XIX. Cf. SOLER, 1906: 45-46.

24. Mesura de capacitat, equivalent a la Val d'Aran a uns 10,5 l., (ALSINA, 1990).

25. Cassar: "Anul·lar en virtut de la pròpia autoritat", (DIEC).

hauran condemnat al delinqüent, y semblantment capitulam que quant la vila tingués alguna cosa de alguna entrada de passatge de algun bestiar que no pugan deyxar cosa de mal per al Llibre dels cònsols, antes bé volem que de dits passatges reste algun profit per al bé comú de pobres, segons lo que traurà de dits passatges, tant de primavera com de tardó.

11. Í[te]m. Més avant capitulam per los mals comuns havem trobat que los cònsols, en lo llibre de son consolat solian aportar molts ítems de differents gastos, que a més del dany del bé comú de pobres, viudes y pobills, ab dits ítems y gastos causaban discenció en lo dit consell, los uns defençant que dits gastos eran ben fets, perquè s'i eran trobats presents, y los altres dihent al contrari per no haber-s'i trobats a dits gastos; per ço ordenam que, de esta hora en avant, no pugan los cònsols portar en son llibre ningun gasto sots pena de ser ben castigats y pagar-se dit gasto, reservant la vinguda de un Sr. Governador per passar mostres de armes²⁶, eo per altra via justificada, exceptant, emperò que los dits cònsols pugan gastar a gastos del bé comú quant aniran a Pruedo a partir los formatges, sis rals, quant escaujaran²⁷ les mesures, sis rals, y de altre partit los drets de Pujòlo. A més que quant se offereyxca algun plet, y que hajan de anar a Viella, eo en altra part, no pugan gastar del bé comú més de dos rals per cada hu, no tocant als drets de cort. Permetem que los cònsols que son y seran, que sempre conduhiran mestre per a encenyar la companya²⁸ pugan gastar una migera de vi y altra quant conduhiran predicador per a predicar la Quaresma, y ayxí mateyx donam llibertat als dits cònsols que són y seran que sempre y quant llogaran algun pastor per a guardar tant un que altre bestiar de la vila pugan gastar una migera de vi, y altra quant conduhiran resegador²⁹ o faure³⁰.

12. Í[te]m. Capitulam y ordenam que sempre que vingués algun foraster, que los cònsols ni prohoms del consell no pugan gastar cosa alguna del bé comú de la vila per respecte del dit foraster.

13. Í[te]m. Capitulam y ordenam que si la vila castigàs a algú y recorregués a altra justícia y fos declarat immune lo reo, que lo consell y no lo comú se hagen de pagar dit castich.

26. Les Ordinacions reials de 1616 obligaven a unes pràctiques de tir anuals, organitzades pels còssos i a les quals havien d'acudir tots els veïns. "De la devocion de la Santa Cruz y del exercicio de las armas en su dia", Ordinaciones, 1618: 169-170.

27. Escaujar: "Comprovar l'exactitud dels pesos i mesures", (DCVB).

28. Companya: "Conjunt d'infants, mainada", (DCVB).

29. Persona encarregada d'una serradora. D'"(Ar)ressegà: serrar, tallar amb serra", (COROMINES, 1990).

30. Haure: "Antic nom gascò del 'ferrer'", (COROMINES, 1990).

14. Í[te]lm. Capitulam que als tres capellans que aniran a Sta. Creu se'ls done la comestió en Salardú, y als que resten en la vila ral per capellà, lo qual capítol se féu ab consentiment de la R[evere]nt Comunitat y consell de dita vila, en sis maig 1668. Y ayxí mateyx fou convingut que los que aniran a Montgarri³¹ se'ls fassa lo gasto tantsolament, ço és dinar y sopar.

15. Í[te]lm. Capitulam que qualsevol pubill o altra persona de dit consell que per lo dret de entrada en ell tantsolament pagarà als Srs. de vila, a saber és quatre pans, quatre migeres de vi y quatre lliures de formatge.

16. Í[te]lm. Capitulam de que no-s puga admetre ningú dels naturals ni estatjants³² de la vila al consell de dita vila.

17. Í[te]lm. Capitulam que previstos los abusos que se feyan de no voler acudir a consell encara que oïssen tocar la campana, y per-ço haber poca gent per-a fer les deliberacions de la vila, lo que ha aparegut ésser contra tota política de la vila y danys de aquella, per-ço, y no altrament, se ha deliberat en ple consell que de esta hora en avant, lo qui no acudirà a consell havent oït tocar la campana, haja a incidir en la pena de un pitxell³³ de vi, menos que no tingue llegítima escusa, la qual escusa haja de ésser a coneyxensa de la vila y coneguda aquella haja de passar per lo que serà judicat per dits Srs. de vila.

18. Í[te]lm. Capitulam que qualsevol se insacularà per-a ser conseller y que no sia estat cònsol segon eo tercer, haja de tornar a dits càrrechs després de ser estat conseller.

19. Í[te]lm. Capitulam, estatuhim y ordenam que los cònsols esdevenidors, al temps que entraran en dit ofici de cònsol segon, hajan de donar dos fianzas per la cobransa de les talles de dita vila, y de tots los emoluments que entren en dita vila, a fi que lo bé comú no sie defraudat, y lo mateyx se ordena per lo batlle en cap de la ysglésia que per cobransa de les coses tocants a dita ysglésia haja de donar dos fianses, y que tant cònsol segon, com batlle en cap hajan de cubrar

31. Santuari marià i hospital ubicat la vessant sud, a la ribera de la Noguera Pallaresa, en terrenys comuns dels cinc pobles del *terçon* de Pujòlo (Salardú, Tredòs, Unha, Bagergue i Gessa) i gestionat pel rector de Gessa. Segons la tradició s'hi trobà, al segle XII, una imatge de la Mare de Déu. Cada any s'hi fa un aplec multitudinari, que agrupa gent de valls i pobles de l'entorn, el dia 2 de juliol, Cf. SOLER, 1906: 151-163.

32. Per "estadants", que viuen al lloc, però no en són veïns, SANLLEIY, 1988.

33. Pitxell: "Mesura de capacitat per a vi, equivalent a 4 porrons (Andorra, Alt Urgell, Pallars), o sia, 1,8 l.", (ALSINA, 1990). Coromines va recollir dades discrepants sobre la seva cabuda als diversos pobles de la Val d'Aran.

en sa anyada tot lo que caurà en dit any, y fent lo contrari, pagaran de sa ysien-
da y castigats a mercè de la vila.

20. Í[te]m. Capitulam y ordenam que los cònsols són y seran hajan de cobrar
tots los rendaments de les montanyes, y si a cas algun ganader o ganaders se n'a-
nassen sens pagar lo arrendament, los dits cònsols hajan de pagar-lo de sa ysien-
da pròpria.

21. Í[te]m. Capitulam y ordenam que los cònsols són y seran pugan vedar lo
terme o bosch convindrà a la vila.

22. Í[te]m. Capitulam y ordenam que lo rector y cònsols pugan fer elecció de
comunidós³⁴, vulgo gueitès³⁵.

23. Í[te]m. Capitulam y ordenam que los rectors que seran no pugan ésser
comunidós, o gueiters.

24. Í[te]m. Capitulam que lo rector és y serà no pugan innovar cosa alguna, sinó
conforme los seus antecessors.

25. Í[te]m. Ordenam que los taberners no pugan vendre vi fins que lo hajan
donat a cotar³⁶ y també ordenam que los taberners sian obligats donar als cònsols,
rector (y conseller lo any n'i haurà) un escot suficient una vegada al any, y
sempre aniran a cotar hajan de donar una vuitena y lo vi entrarà en la taberna
no l'on pugan trauer encara que sie la intima de abayxar-lo de preu.

26. Í[te]m. Capitulam y ordenam se borre, casse y anulle de esta hora en avant
lo costum que ere de beurer-se una migera de vi los cònsols en nom de la vila
per cada un llop que mataben y corregint aquell ordenam, volem y capitulam
que no-s pugue beurer ni gastar dita migera de vi, sinó que per cada un llop o
ós que-s matarà en lo terme de Arties per algun habitant o particular de dita vila,
que sian donats an aquell que-ls matarà prevativament per cada hu, dos rals
corrents, los quals se li passaran en compte a St. Miquel de setembre.

34. Comunidors: "Construcció a manera de porxada oberta als quatre vents, situada a la part superior o a les immediacions d'una església i destinada a posar-s'hi el sacerdot per comunir o exorcitzar el temps.", (DCVB). Segons Brunet era l'edifici situat al cementiri destinat a les reunions i àpats de les comunitats sacerdotals, era també el lloc privilegiat per fer exorcismes contra les tempestes, anomenat llavors "també conjurador", BRUNET, 2001: 779. Els capítols 22 i 23 fan, evidentment, referència a les persones encarregades dels comunidors.

35. Sinònim del mot anterior, probablement prové de "guaitar".

36. Probablement en el sentit de taxar. En francès, "Coter": "fixer le cours d'une monnaie, d'une valeur, d'une marchandise", (Larousse).

27. Í[te]lm. Capitulam que tots los anys se elegeyxcan mostasafs y se eligiran lo cònsol en cap y cònsol segon que eyxiran, y ningú puga vendre aygardent [*sic*], pesca, tabaco, ni oli que primer no tingan llicència y taxa de la vila, y los mostasafs donaran pes y mesura, y si troban algun frau que sia dels mostassafs, y sinch sous més de pena per frau. Com també capitulam que lo que mesurarà una carga de ayguardent pagarà de tastes, tres lliures de ayguardent per la vila y una lliura per-als mostassafs per donar-les pes y mesura, y que pugan escaujar sempre que-ls done de gust y també volem que pugan pendre de jurament als que sen portaran vi o ayguardent, si ne han llançat o begut, y lo mateyx del tabaco y oli, donant-los ayxí mateyx llibertat de escaujar les mesures y la mesura que trobaran falsa hajan y pugan castigar al venedor en la pena de sinc sous.

28. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningun habitant de la vila puga tenir mesura ni mesuror ab aquella o ab aquelles que no sien escauxades per cònsols y prohòmens en pena ben vista a la vila.

29. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que sempre y quant se demanarà submissió a algú dels habitants de-la vila, y no-s voldrà submetre que incorria en la pena de un sopà reservant-li recurs a altra justícia.

30. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que sempre y quant aurà baralles de algun habitant en la taberna o tabernes, que los taberners ho hajan de fer notori a la vila.

31. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningú puga entrar bestiar gros ni menut en la vila sens que los cònsols y prohoms lo hajan visitat, y fent lo contrari cauhen en pena de tres rals.

32. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que des-del dia present en avant qualsevol persona de dita vila que comprarà qualsevol gènere de bestiar de llana y cabres fora vila y les voldrà entrar en la vila, que passats tres dies que aniran ab la begada³⁷ hajan de entrar luego en tanca³⁸, tant de pastor, com de donar a menjar als gossos, segons és ús, entès emperò que los corders que-s compraran en la vila per los mateyxos habitants aquells sien franchs y no pagaran sinó com la demés cria de la vila.

33. Í[te]lm. Capitulam y ordenam ara y per imperpetuum per-a nosaltres y tota la vila habitants y habitants, sens emperò perjudici dels qui vuy dia present tenen moles o multura franca realment y de fet en la present vila de Arties, y no

37. Per "vacada", o ramat.

38. Per "torn".

altrament ni per als que ne faran de aquí al devant, ni altrament tindran moltura franca, volent y determinant que de avui al devant immediate en continent la dita vila tindrà moles comunes, tots los particulars y habitants e habitadors hajan de moldre fortívolment sens poder anar a altra part, més que a les dites moles de vila, exceptats los predits que vui realment tenen moles particulars o moltura franca y no altrament, sots pena de submissió de vila per cada un contrafahent y per cada vegada contrafarà.

34. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningun habitant puga fer getades³⁹ en la ribera y montanyes, en part que fos en detriment de la sevitud de dita vila y dany del bé comú, que en tal cas la vila puga fer taxació sobre dites getades, com sien en perjudici del bé comú.

35. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que previstes algunes inquietuts y differències entre los tiradors de fusta dels mercaders francesos, a cerca del tiratge de aquella, volent los uns a soles apropiar-se lo tiratge per a ells e intentar privar los demés, per ço se ha determinar de que entre ells se haja de partir la fusta per a tirar aquella igualment per parells, sie bous, sie baques, y que a esta determinació no pugan contravenir sots pena de submissió de la vila.

36. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que desta hora en avant, los cònsols y prohoms, que són y seran, no pugan fer ninguna venda de boscos, tant per a rullós que fusta plana ni de comuns, sens que tots no sian avisats en ple consell, tant los consiliaris, com altrament los particulars de dita universitat, sots pena de nul·litat dels dits contractes de venda, aguda rahó dels grans abusos se'n han fet en gran perjudici de la dita universitat; y ayxí mateyx se ha deliberat que ningú del poble, tant de consell com particulars, no pugan fer rullós o sochs per a vendre, sinó per a son propri ús, sots pena de vint y sinch lliures moneda corrent en la present vall per quiscun dels contrafactors al present capítol, aplicadoras a la utilitat y bé comú de dita universitat, submeten-se a la justícia de cònsols y prohoms de dita univèrstat.

37. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningun particular de dita universitat puga vendre taules als forasters, tant sia de consell com altre particular, sens llicència y consentiment del dit consell y particulars, ab obligació de denunciar las braças de taules se vendran, que en un tal cas se'n pagarà un sou per braça, que altrament incurriran en la pena de vint y sinch lliures, aplicadores a la dita universitat.

39. Probablement de "gitar": "deixar anar" i també "ajaure", (DCVB).

38. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que tant lo consell com habitants que tindran notícia que algun foraster haurà fet teya en lo terme de Arties, tingan obligació de denunciar-ho a un cònsol y donar-li la assistència necessària, tot bayx pena de vint sous, y la teya que's conseguirà sia a benefici del bé comú de dita vila.

39. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que un any se fasse blat en la una part del monte, y lo altre any en la altra part del monte, y si acàs algú sembre en la una part que no s'i havia de sembrar, si lo bestiar se menja-lo blat q[ue] no sian obligats a pagar lo dit blat.

40. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que los comuns que restaran quatre anys sens fer-hi llavor, que qualsevol habitant se'ls pugà pendre.

41. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que per veurer lo gran abús qu'es feye de cavar les partides dels montes y veurer que los bestiaris pateyxen gran dany, per ço ordenam que desta hora en avant ningun natural ni habitant pugà treballar en lo comú de dits montes per ser cosa convenient a la vila, y que qualsevol que hi treballarà serà a submissió de vila, reservant-nos de la roqueta blanca de la terra de Joan Rey fins al cap dels marrechs, y que de les terres que seran de dits senyals en avall que qui les voldrà comprar a més dient aniran, y de la part del monte del Topí fins al tros del comú tenien los del Brau y al comú de Bernat de Toni, y de aquí fins al comú de Borthomeu Sombrú, y també de aquí en avall.

42. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que de aquesta hora en avant, tots los que han tret terres dels comuns hajan de pagar un sou per galí de blat de sembra-dura⁴⁰ per quiscun any, y cada hu ho haja de denunciar mediant jurament y lo qui no voldrà pagar, de esta hora en avant no las pugà cultivar més, y lo qui se trobarà en contrari serà castigat rigurosament.

43. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que qualsevol habitant de dita vila pugà entrar en lo monte, tant de primavera, hybern, com estiu (etiam los compre o los tinga de sa cria) ab lo número de cent y vint caps de bestiar de llana, exceptant emperò lo bestiar que vindrà a S[an]tes Creus de Urgell, que aquell no pugà entrar-hi, sinó que nos tenim al compromís fet ab casa de Portolà y demés ganaders que van a Urgell, que aquell se estigue ab sa força y valor. <44.> Y seguidament capitulam y ordenam que los singulars hajan de anar darrera del bestiar de la vila, en dit monte, mentras durarà lo vedat de dit monte, ab que lo singular o singulars pugan viurer bé y degudament, y fent lo contrari, de entrar en dit vedat cauran per quiscuna vegada en pena de trenta sous corrents en la p[re]sent

40. "Galín . . . — Medida superficial que en Bausén (provincia de Lérida) equivale a 2,16 áreas.", (LLIENSA, 1951).

vall, y acabat serà dit vedat per lo bestiar de la vila vajan dits singulars per ha·ont en dit monte los pareyxa, exceptat si los cònsols y vila veden algun tros de monte, que en aquell no hi pogan entrar, pues aquell tros es vedarà per·als corders de la vila y per·a altres no. <45.> Í[te]m. Més que los singulars⁴¹ hajan de anar a bogar ha·ont lo bestiar de la vila anirà a bogar, y açò que sigue en augment de la vila, y si la vila se fa corral per al bestiar de la vila, que dits singulars sen fassen per·al seu, y fent al contrari cadal·dia [sic] cauran en la pena de trenta sous de dita moneda. <46.> Í[te]m. Més que los singulars pagaran dotze caps de bestiar de llana a la vila conforme eyxiran los de la vila y que hajan de donar dits singulars de menjar als gossos sis dies, y si lo pastor va per la vila a menjar, també al pastor sis dies de menjar. <47.> Í[te]m. Més que qualsevol habitant que tinga cinquanta caps de bestiar de llana que los puga fer anar ab lo bestiar de vila, y si passe de cinquanta que vaja com a singular. <48.> Í[te]m. Més en lo estiu puga anar qualsevol singular en la montanya, eo montanyes comunes ha·ont lo bestiar de la vila anirà, pogan entrar en dites montanyes ab tres cents caps de bestiar de llana, encara que vinguen de Urgell, sens pagar cosa alguna, y en cas ne tinguessen més dels tres cents, en pagar a setze rals per cent poden entrar, no derogant lo compromís entre la casa de Portolà y demés ganaders de dita vila. <49.> Í[te]m. Més que si acàs algun habitant vol anar a guardar·se algun poquet de bestiar ab que no passe del número de vint y sinch caps, y que no fasse mal als blats, ni tampoc entrar en lo vedat, aquell o aquells no paguen res, però si entren en dit vedat, eo fan mal en los blats, per cada vegada seran trobats pagaran sis rals de penyora.= <50.> Illustre y Noble Sr. Governador de la Vall d'Aran, a VM. suplican los cònsols y vila de Arties sia servit passar los ulls per lo sobre·dit capítol, entenenent ser fet en utilitat de dita república, y si hi ha cosa de corregir VM. la corregirà, esperam que VM. lo firme.= <51.> He visto y reconocido el sobrescrito capítulo que la villa o consejo de Arties hizieron en su consejo en primero de mayo del corriente año, y no hemos hallado cosa en él que no sea en utilidad del bien común, por tanto, en virtud de la p[re]sente, le loamos y aprobamos y mandamos que aquel se observe desde la primera linea a la postrera, por lo que ponemos nuestra autoridad y le firmamos en Castel Leon, a 12 de agosto 1668.= El governador Dn. Rafael de Subirà.

52. Í[te]m. Capitulam y ordenam que si acàs se maltractave⁴² algun gènere de bestiar bacum, de quivulle que sie se parteyxa per la vila, y la hajan de partir als que tindran bestiar gros, estimada per cònsols y prohòmens, tant bacum, com ovelles i cabres.

41. Ramats particulars, no integrats en el ramat comunal.

42. Per malaguanyave.

53. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que lo bestiar pendrà mal per lo terme, y pot venir a casa, los cònsols lo hajan de estimar y lo que no porà venir hi aniran cònsols y prohoms a estimar-lo al acostumat.

54. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que qualsevulla bestiar pendrà mal per falta del pastor, sia obligat pagar-lo, y ordenam que lo pastor o pastors sien obligats a pendre guàrdies suficients de edat de setze anys.

55. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningun pastor puga treballar res y per poch se li aprobe, y se maltracte bestiar lo pagarà per lo que serà estimat per cònsols y prohoms.

56. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que qualsevol habitant que inquietarà ninguna pleta de pastors, tant de la vila com forasters, tocant-los bestiar, roba, ahines, pa, carn, ni maltractar los pastors de paraules o de obres concorrerà en les penes seran ben vistes a la vila.

57. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que ningun habitant, ni altri, pugan fer brucícia en lo pati de la carniceria, en pena de un soper.

58. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que los que voldran vendre carn li hajan de donar preu los cònsols són y seran, y la hajan de estimar cònsols y prohòmens y pesar-la ab los pesos les donarà la vila.

59. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que si algú de la vila, o de fora la vila, porte carn a la carniceria volem la hajan de visurar los cònsols y prohòmens si de ha-ont ve, y si acàs lo carnicer o carnicers, o també los cònsols, ho volguessen amagar, concorren a submissió de vila.

60. Í[te]lm. Capitulam que ningú puga aplegar fangues en lo Hortau, excepto al rededor de sos patis.

61. Í[te]lm. Capitulam que en los prats vullan fer redall no los pugan desvedar fins a St. Miquel.

62. Í[te]lm. Capitulam y ordenam que, en atenció se han experimentat excessius danys que han ocasionat y ocasionan los bestiar de la vila en los prats y camps, y no haver-hi de penyora sinó tres rals y aquells ser a benefici dels regidors, per ço ara, ab aquest nou capítol, imposam sis rals de penyora, y de ells tres per-als regidors administraran justícia y los altres tres per-a la persona requerirà dita execució y que los regidors seran, de ningun modo pugan ser omissos

en administrar la execució, bayx la pena de la transgressió de son jurament y altres penes ben vistes al consell de dita vila.

63. Í[te]m. Capitulam y ordenam que sempre y quant qualsevol morador de dita vila perjudicàs de camins viciosos alguna propietat de terres o prats, per algun títol fallàs y no volgués temeràriament apartar-se de semblant dany, que avisat sia una vegada per dits regidors a instància del ofès, que continuant en ell incurria en la pena de sis rals aplicadors los tres a favor dels cònsols, y los altres tres a favor del requirint, y si tenir dret pretén li quedie lo recurs de visura per los regidors y prohoms fahedora.

64. Í[te]m.⁴³

65. Í[te]m. Capitulam y ordenam que si acàs algú de la vila o forasters morissen en lo terme de Arties, sie obligat lo rector ab los capellans enterrar-lo. Los de la vila si és pobre, y los forasters si moren sens fer testament, conforme lo que se li trobarà, la una part al rector y dos als capellans, y si no té sinó la roba sian obligats ab la roba rector y capellans a enterrar-los.

66. Í[te]m. Capitulam y ordenam que per-a anar lo dia de la pregària a visitar la Mare de Déu de Montgarri per la devoció acostumam tenir la vila, volem que hi vagen dos capellans y un cònsol, y se'ls donarà set rals a cada hu per son gasto, y un ral de dos de lluminària per-a la Mare de Déu per los set rals se donen a cada un de ells.

67. Í[te]m. Capitulam que las ramadas eo ramada dels ganaders que dormirà en los prats de Loseron, que los amos dels prats hajan de pagar a la vila quiscun de ells tres rals per vespre, eo jaguda⁴⁴, per cada ramada que dormirà en sos prats, y açò per la utilitat que reben del [*sic*] fems, y que los dits rals sian en profit de la vila, y aquell eo aquells que no denunciaran a la vila, eo als cònsols los vespres hauran dormit en sos prats, los tals sien a submissió de la vila.

68. Í[te]m. És capítol que no sols en Loseron, però en qualsevol part de la vila de Arties o son terme, que no sols les dites ramades dormiran, si també de les ramades de la vila, dat cas dormiran en lo ombré, si és que ayxís convinga a la vila, pagaran los referits tres rals per jaguda, no comprenent-se quan dormen en lo solà perquè se'n deuria pagar més, y la força del p[re]sent capítol se entendrà quant lo bestiar de la vila dormirà del Pont del Rech en amunt, o en la Ceuba.

43. Capítol ratllat, il·legible.

44. Acció també anomenada en altres documents "fer jadilla". De "jailla", fet o manera de jeure, (DCVB).

69. Í[te]m. Capitulam y ordenam que per quant habem vistos los mals, danys y censals se ha carregat la vila per los sindicats se feyen per los moradors de dita vila, determinam per conservació de ella que no-s facie ningun sindicat general ni particular, ara ni en ningun temps, bayx lo jurament tenim prestat.

70. Í[te]m. Volem y ordenam que qualsevol rendament comú que anirà públicament a més dient, etiam que sien tres ni quatre, que diguen en dits rendaments, que acabades les dites, la vila farà donar lloc an-aquells que hauran dit en dits rendaments, y dita vila lliurarà aquells a qui ben vist o més convenient serà encara que sia al que menos hi aurà dit.

71. Se nota que als divuit de mars 1693 ha passat contracte en⁴⁵ la vila ab Joan Esperò com se obliga a donar clot per-a traurer arguila de la terra dels Pujaus, que la dita vila li ha venuda al dit Esperò, del qual clot tindran franca servitut tots los vehins de dita vila per lo que auran menester per-a sas cases, fent dit clot a menos dany de dita terra, presents per testimonis Mo. Pere Millò de Garòs y Domingo Prades de Arties.= De Prades, rector⁴⁶.

72. Í[te]m. Nosaltres Thomàs Nart, conseller, Borthomeu Ferrer, Toribio Sombrú y Joan de Begueria, cònsols lo any p[re]se[nt] de la vila de Arties, Joan España, Mo. Joan Tersa, cirurgia, Domingo Riu, Joan Rius, Thomàs Portolà, Mo. Betran Barral, cirurgia, Pere Pont, Joan Rey, Joan Sala, Sebastià Gessa de Guillamet, Joan Gessa de Mona, Jaume Nart, Pere Joan Arjò, Joan Gessa de Sivilla y Joan Esperò, prohòmens y hòmens del concell de dita vila de Arties, convocats y congregats en la casa de dita vila, a so de campana, segons tenim consuetut de ajuntar-nos y congregar-nos per tractar y consultar les coses útils y convenients a la utilitat y bé públich de la república de dita vila de Arties, en dit consell de ha determinat y resolt, essent tots de un vot, unànimes y conformes, elegir y deputar les persones de Toribio Sombrú, cònsol, y a Sebastià Gessa de Gillamet, prohò, per-a-què, en nom de dita vila, se conferescan devant la persona del Ill[ustr]e y Noble Sr. Dn. Rafael de Subirà, governador de la p[re]se[nt] Vall de Aran, per Sa Magestat Catòlica que Déu gluar]de per-a presentar la súplica que se ha determinat en dit consell, se li presentà per-a què essent de justícia y de rahó posàs en ella sa autoritat y decret, la qual súplica és del thenor seguent.= Molt Ill[ustr]e y Noble Sr. Governador de la Vall de Aran, com la experiència sie mes-tra de totes les coses, y ella nos aja ensenyat que des esta part de trenta anys se hajan agregat casant-se ab filles de la p[re]se[nt] vila de Arties gran número de francesos, los quals ja casi ja venen a igualar-se y sobrepujar a les demés cases dels

45. Mot ratllat.

46. Al marge (en sentit perpendicular al text) hi figura la ratificació autògrafa del jutge: Viclla 8 de enero de 1818, visto, De Miguel España, juez.

naturals de dita vila, y se recelen que si movent-se guerres entre les dos corones de Espanya y Fransa de la manera se ha vist, podrian alçar-se a majors de dita vila, lo que serie en gran deserverey de Sa Magestat y dany de sos vassalls, que és de presumir, segons los indicis q[u]e vuy dia monstren volent-se entremetre en lo govern de dita vila, estes y altres coses ben considerades, humilment supliquen a VM., dita universitat, cònsols y prohòmens y consell de dita vila, se digne en posar sa autoritat y decret en la p[rese]nt súplica, per-a què, de esta hora en avant, ningun francès pugua pendre domicili novament en dita vila de Arties, per lo sobre dit, y com també per no tenir terme per-a poder sustentar més família de la que vuy tenen, y per haber-n'i tanta de forastera de present pateyxen molt los naturals de ella, també supliquen a VM. que sien privats los francesos y sos fills, que vuy dia tenen domicili en dita vila, que en ningun temps sian admesos en en [sic] consell, ni en ningun càrrech de dita vila, que a la semblansa del sobredit fou concedit per Sa Magestat, en las últimes corts tingué en Zaragoza⁴⁷ del regne de Aragó, que a demés és de justícia, los dits suplicants ho tindran a singular gràcia y mercè. Lo official que licet &. Turibio Sombrú, cònsol, y Sebastià Gessa, prohò, en dit nom.= Vista la presente súplica, y todo lo que en ella se contiene, y habiéndolo consultado con mi assessor baxo firmado, y ver lo que en ella se pide, es cosa justa y metida a razón, y por constarnos haber grande cantidad de familia en dicha villa de Arties y tener poco término, y que d-esta parte de veynte años se ha poblado de más de lo que antes era de muchos vezinos franceses y que vienen a igualarse a los naturales de ella. De nuestra ciencia y autoridad mandamos, concedemos y permitimos que de esta hora en adelante ningún francés se pueda domiciliar en dicha villa, y haziendo lo contrario damos facultad y poder a los jurados para que en nuestro nombre los puedan expeler y sacar fuera, mandándoles que en pena de diez escudos se vayan fuera, ya aquellos executados, ir doblando hasta la tercera vez, la qual pena aplicamos a los cofres reales de Su Magestad, y en caso serán pertinaces a dichos mandamientos, mandamos en virtud de la presente al bayle los trayga presos a este castillo, y así mesmo prohibimos que los franceses que hoy día están domiciliados en Arties, que ellos ni sus hyjos no puedan entrar en consejo, ni tener cargo en dicha villa, y a todo lo sobredicho ponemos toda nuestra autoridad, y decreto dado en Castell Leon a 12 de marzo de 1664.= El governador Dn. Rafael de Subirà.= Vt. Brunet, assessor.= De manament de dit Sr. Gov[ern]aldor per Borthomeu de Miquel Espanya, Joan de la Cau, nott.

75. Í[te]lm. Costum habem trobat en la vila de Arties en donar los comptes de la ysglésia, que los batlles vells y nous donaven lo dia de St. Mamès a 17 de agost, y se offeria alguna difficultat en les cobranses de dita ysglésia, per-ço ara

47. Probablement es refereix a algun dels privilegis, signats a Saragossa, concedits al segle XIV o a inicis del XV, Cf. SANLLEHY, 1996: 313-338.

de nou habem determinat per millor govern que dits comptes se donen dia de les Absoltes de Tots Sants, que vila y capellans se ajunten per partir la caritat dels becars⁴⁸, y perquè importe que a tots conste lo bo y mal de dita ysglésia habem feta dita determinació. Y més que en temps passat entraben tres batlles seculars que d'esta hora en avant no entren més de dos, y que en lloc del secular entre, començant per lo més vell, y després per ordre. Y més havem determinat que com lo dia dels comptes se solia fer algun gasto, que de esta hora en avant no's fassa dita comestió, sinó que lo rendador pague quiscun any vint y dos rals lo dia de las Absoltes y seran per ajuda de costa del gasto que fa la vila, y al rendador se li passaran en compte lo dia passarà comptes de dita ysglésia.

76. Ítelm. Dich jo Pere Ferrer, rector de la vila de Arties y official de Comenge en la Vall de Aran, que fan 34 anys que jo he servit de rector en la ysglésia de Sta. Maria de Arties y sas annexes de dita parròquia, y que en dit temps han tingut lo rendament de dita ysglésia tot lo consell de dita vila y altre temps, per rendador, y altre temps per batlles de dita ysglésia, y com dita ysglésia tinga alguna renda y també gastos de reparar ditas ysglésias y comprar adornaments de ella, y se ha vist en mon temps que a la vila se ha offert haber menester de la ysglésia, y recíprocament la ysglésia haber menester de la vila, y ab esta conformitat nos habem conservat ab verdadera amistat y sempre les coses de importància en servey de dita ysglésia, los demano de gràcia als rectors que vindran y parroquians presents, y los que vindran, se tracten ab la mateixa conformitat que de aquella manera se servirà a Déu y ditas ysglésias ben governadas. Y per quant me ha mostrat la experiència que la ysglésia se defraude y lo rector se inquiete ab los parroquians, previnch que la renda de la ysglésia no vaja en compte dels batlles, sinó per rendament, com no sia en gran frau, perquè la cubransa dels batlles és difficultosa per haber de cubrar sis galins⁴⁹ o tres de blat per cada casa, a mi me han donat dites cubranses molts disgustos, y és millor cubrar de una mà que no de sinquantia particulars, y lo qui serà rendador haja de pagar dit rendament lo dia de les Absoltes de Tots Sants, sine dilatione, perquè ell ja haurà cubrat son rendament a St. Miquel de setembre per lo blat haurà deyxat, y no li fassan cortesia alguna al dit rendador, altrament faran ofensa a Déu y a Sta. Maria, y se encarregaran sas conscièncias, y no dupten, sinó que cregan mon consell, que si un any farà cortesia a un, no faltarà l'altre que la demanarà, y rebut dit rendament y encarregat de mans dels batlles determinaran los rector, capellans y tot lo consell en que ha de ser esmerçat dit diner per obres eo adornaments de la ysglésia, y si la ysglésia no ho haurà menester, lo posen a censal y no a gasalles⁵⁰ de baques, perquè fan gran mostra y donen poca renda y aquella mal paga-

48. Mot no identificat.

49. Galí: "Mesura de capacitat per a àrids [...] uns 10,5 l.", (ALSINA, 1990).

50. Gasalla: contracte pecuari a mitges, a la Vall d'Aran habitualment per a l'engreix de vacum.

da y les baques maltractades en moltes mans, la experiència los mostrarà lo que hauran de fer, y com en lo discurs de mon temps se haja offert differents correspondències com tinch dit que la vila ha pres de la ysglésia, y la ysglésia de la vila, y lo dit rector en moltes ocasions haver bestret per la ysglésia, y juntat nostre consell una y moltes ocasions havem vingut a verificar nostres comptes que la ysglésia no deu res a la vila, ni a mi, rector, ni la vila deu cosa alguna a la ysglésia fins a la hora present, salvo lo censal fa la vila a la ysglésia, no tocant a gasalles de baques, que per avuy dia p[rese]nt monte la suma de diner més de tres centes lliures, y per ser la veritat jo dit Pere Ferrer, rector y official, fas la present declaració y diffinició vuy a a [sic] 14 de juliol de 1664.= Pere Ferrer, rector y official.

77. Í[te]m. Capitulam y ordenam que, en ordre a estimar y perxar terres, que lo millor del solà valga la perxa⁵¹ 18 targes⁵² y lo millor del ombré estimam la perxa a 16 targes, reservant altra judicatura, tant en lo solà, com en lo ombré de lo que podrie valer menos del dit preu de 18 targes y de 16 targes, y açò serà a judicatura de cònsols y prohoms per a conèixer la diferència de la terra y son valor. La mida de la perxa està senyalida [sic] en lo portal de la torre mestra⁵³, que per avuy se diu la torreta, y dita medida se és treta de la de Salardú⁵⁴.

78. Í[te]m. Christi nomine invocato in causa seu questione que in nostra dicitur curia inter consules villae Arties agentes ex una, et Matheum Arjò defendentem partibus ex altera, circa visuram quam dicti consules requisierunt propter damnum illatum in platea et vico dictae villae de Arties visoque et inspecto loco visura, tam platea quam itineris, seu vici, viso similiter loco per quem ingreditur aqua in pratum de Portolà per quod itur ad pratum Mathei Arjò, visis testibus ministratis, per dictos consules in loco visura visis defensionibus dicti Mathei Arjò et testibus per eum ministratis visa quadam relatione officialis Ferrer circa quo-

51. Perxa: "Mida pròpia de Catalunya, igual a 8 1/2 peus de Barcelona, o sia, 2,2042 m.". (ALSINA, 1990).

52. Una tarja equivalia a 4 ardots, és a dir 50 targes equivalien a 1 lliura.

53. Probablement es refereix a la torre mestra, única resta de l'antic castell que encara resta dempeus molt transformada i restaurada. Entre les seves pedres no hi hem pogut trobar indicis de la mesura esmentada. A principis del segle XVII el castell encara era en perfecte estat de conservació com assenyala Juan Francisco de Gracia en la seva descripció de 1613: "[...] Està en el medio de la plaça de armas, que es muy grande la Iglesia Parrochial de nuestra Señora, pegada a la torre maestra, tan leuantada y fuerte, como he referido, de la qual se pueden defender a lo largo, todos los quatro lienços de la muralla: ay en aquesta torre quatro Passauolantes y quatro Mosquetes, y los consules desta villa me hizieroln] relacion que tenian repartidos en ella quarenta arcabuces. Està tan bueno y entero aqueste castillo, como si hoy se acabara de hazer, hauiendose comenzado su fabrica en el año de 1379, en el qual a 14 dias del mes de Henero (e) <(e) Priuilegium Regis Petri sub dat. Barchinone die 14 mensis Ianuarij anno 1379> el Rey Don Pedro dio facultad a esta villa para edficalle y para echar una imposicio[n] a los vezinos della, para los gastos de la dicha fabrica [...]". GRACIA, 1613: 38-40; ZAMORA, 1973: 194.

54. "Pessos y medidas tiene Artias arreglados a las medidas de la vila de Salardú [...]". (RB, QP, Arties, 135)

dam compromisso visis videndis et attentis attendendis iudex infra scriptus pronunciat sententiat et declarat in hunc qui sequitur modum. Attento constat ex meritis processus presentis visurae et testium ministratorum ad instantiam dictorum consulum ex relatione officialis Ferrer tanquam notarium, Matheum Arjò habere servitutem introducendi aquam in suum pratum dictum de Entreaygues, dum tamen aquam nullum inferat prejuditium villae de Arties visoque perjudicio facto dictae villae ut constat oculariter de gelu, condemnat dictum Arjò, ut non introducat aquam tempere quo gelu fieri posset in dictum pratum propter damnum quod inferri possit dictae villae sub poena sex librarum pro qualibet vice, quae damnum intulerit dimidiam partem aplicandam officiali regio qui fecerit executionem alteram dimidiam consulibus dictae villae de Arties, et quia ipse Arjò conquestus fecit, quod aliqui sua privata autoritate non dubitarunt avertere et introducere aquam in docto [*sic*] prato, condemnamus quod si aliquis intentaverit hoc facere cadat in poenam dictam sex librarum dimidiam officiali regio ut dictum est aliam dimidiam dicto Matheo Arjò, sive suis successoribus applicamus mandantes etiam supradicta poena quod dictus Arjò faciat quod aqua quae labitur ex dicto prato in vico cadat intra duas canales, ut narrat relatio. Compromissi quae canales capiant dictam aquam et si non sunt sufficientes quae nunc sunt faciat alias duas habentes spatium duorum palmorum, et quia gelu hoc fecit casu contingenti dictum Arjò condemnamus ut salvat medietatem expensarum factarum in dicta visura, simul cum poena incisae per dictum Arjò ratione jussu facto per dictos consules ut aquam averteret, co. co. partibus presentibus Brunet iudex.= La present còpia és estada extreta de son propri original de verbo ad verbum, escrita de mà aliena y comprovada per mi Borthomeu Joan Burgarol, escribà real de la Règia Cort de la Vall de Aran y per-a que en tot judici y fora de aquell tinga sa deguda força me sota escrich vuy als tres de janer de mil sis cents sinquanta y sis.= Escribà Burgarol.

79. Í[te]m. Dia 23 de maitg de 1723 en la vila de Arties, trobant-se presents los R[evere]nts comunitaris, cònsols y hòmens de consell de dita vila per-a corregir y esmenar los abusos se fan en lo delmar dels corders y cabrits se crien en dita vila, que trobant-se corders en la casa del duenyo de differentes fills y filles y que cada hu volia delmar per son propri, lo que era en detriment y perjudici de la Reverent Comunitat, per-ço per-a fugir de totes dissencions han determinat y jurat de que de aquesta hora en avant que en la casa que se trobaran corders y cabrits eyxibernats en dita casa, que aquells se delmerà ús i costum segons se ha acostumat en dita vila, tots en cap y nom del duenyo de la casa, lo que han jurat en tenir y complir per-a sempre &. Present tot lo consell de la ysglésia &. Ita est Nart et Ademà, rector.

80. Í[te]m. Dia als 14 del mes de maitg del any de la nativitat del Senyor 1734, en la vila de Arties, Vall de Aran &. Com la R[evere]nt Comuna de dita vila tin-

guessen algunes differències a cerca dels delmes dels corders y corderas y cabrits sobre si quant és major lo número dels corders o corderas los pagesos podian elegir lo delmar per la major part y si podian obligar a la R[evere]nt Comuna seguir la mateixa partida que ha elegit lo pagès y també quant los corders o corderas son iguals, si lo pagès delme per los corders si los senyor [sic] R[evere]nts havian de pendrer l'altre corder o si podian pendrer la cordera, y per-a evitar litigis entre dita R[evere]nt Comuna y pagesos de dita vila, congregats lo Sr. rector qui és lo R[evere]nt Franc[is]co Castell, de part de la R[evere]nt Comuna y los regidors de dita vila, qui són Joan Barral, Ignasi Tersa y Ambrosi Sala, ab Barthomeu Prades, Fran[ci]sco Ferrer, assistint lo Sr. batlle qui és Esteve Nart, tots unànimes y conformes, han determinat que de aquesta hora en avant se haja de delmar de modo y forma seguent.= Primerament se determina que quant en la casa del pagès se delmarà, si té delme entre corders y corderas haja de delmar lo pagès per lo major número, ço és q[ue] si té sinch corders y quatre corderes, o tres, que lo pagès pendrà la llista dels corders y lo segon corder per la R[evere]nt Comuna, y dita comuna no pujan pendre's del menor número, encara que sian millors, quant se trobarà en alguna casa delme y que seran iguals (per exemple, se trobarà tres corders y tres corderes, o quatre corders y quatre corderes, que sia lo número igual) en tal cas, si lo pagès se alliste un corder, los Srs. R[evere]nts se pujan pendrer lo que vullan dels altres, tant del número se haurà llistat lo pagès com del altre que era igual, ço és que sempre que se trobarà iguals números quant se aurà llistat lo pagès, los Srs. R[evere]nts se pujan pendrer lo q[ue] vullan, tant dels corders com corderas. Lo restant, tot quede conforme antecedentment se és usat y no derogant lo capítol que és en lo Llibre de la ysglésia, y per ser ver, y ab espontànea voluntat sens especie de subornació alguna han donat poder a mi Joachim Claròs, rector de Benós, per estipular la p[re]se[nt] resolució y determinació, dia any y mes ut supra. Ita est Joachim Claròs, rector per ambas partidas.”

Bibliografia

- ALSINA I CATALÀ, Claudi; FELIU I MONFORT, Gaspar; MARQUET I FERIGLE, Lluís (1990). *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Curial.
- ASSIER-ANDRIEU, Louis (1990). *Une France coutumière: enquête sus les "usages locaux" et leur codification (XIXe-XXe siècles)*. Paris: CNRS.
- BRUNET, Serge (2001). *La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*. Aspet: PyrÉGraph.
- CATALÀ I TICÓ, Xavier; RELLA I FORO, Ferran (1989). "Ordinacions municipals d'Esterra d'Àneu". *Collegats*. 3, p. 149-160.
- COROMINES, Joan (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.

DCVB

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1983). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.

DIEC

Diccionari de la llengua catalana, Institut d'Estudis Catalans. València: Edicions 3 i 4; Barcelona [etc.]: Edicions 62 [etc.], 1995.

FEBVRE, Henri (1963). *La vallée de Campan: étude de sociologie rurale*. Paris: Presses Universitaires de France.

FERRO, Víctor (1987). *El dret públic català: les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.

FONT RIUS, Josep M. (1985). "Orígenes del règimen municipal de Catalunya". Dins: *Estudis sobre els drets i les institucions locals en la Catalunya medieval*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 281-560.

GRACIA, Juan Francisco de (1613). *Relacion al Rey don Phelipe III, nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han posseýdo, sus conquistas, costumbres, leyes y gouierno*. Huesca: Pedro Caberté.

Jornades (1986)

Jornades sobre Ordinacions Baronals i Municipals a Catalunya (s. XII-XIX): Valls, 14, 15 i 16 de novembre de 1986. [Inèdit].

Larousse

[*Le petit Larousse 2003*. Paris: Larousse, 2002.

LLENSA DE GELCEN, S. (1951). "Breve historia de las medidas superficiales agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquellas cuyo uso es tradicional en Catalunya". *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y de Especialidades Agropecuarias y de los Servicios Técnicos de Agricultura*. Volumen X. Barcelona, p. 67-128.

MADOZ, Pascual (1845-1859). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Establecimiento Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.

Ordinacions (1618)

Ordinaciones, pragmatica y edictos reales del Valle de Aram [sic] hechos en el año de mil seyscientos diez y seis, por el doctor Iuan Francisco de Gracia, entonces assessor de Ribagorça y visitador real en el dicho valle ... En Çaragoça: por Iuan de Lanaja y Quartanet ..., 1618.

POUJADE, Patrice (1998). *Une vallée frontière dans le Grand Siècle: le Val d'Aran entre deux monarchies*. Aspet: PyrÉGraph.

SANLLEHY I SABI, M. Àngels (1988). "L'afillament a les comunitats araneses (segles XVII-XIX)". *L'Avenç*, núm. 115, p. 32-37.

SANLLEHY I SABI, M. Àngels (1996). "Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica". Tesi de doctorat, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història.

SOLER I SANTALÓ, Juli (1906). *La Vall d'Aran (Alts Pirineus catalans): guia monogràfica de la comarca*. Barcelona: L'Avenç.

VERGÉS, Frederic (1984). "La Vall d'Aran". Dins: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. V. 16, *Alt Urgell, Vall d'Aran, Andorra*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, p. 174-285.

ZAMORA, Francisco de (1973). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.

Fonts documentals

Archiu Istoric Generau d'Aran (AIGA). Hòns d'Arties.

Real Biblioteca (RB). Ms. 2435. [Respostes de la Val d'Aran al qüestionari de Francisco de Zamora (1788-1789)]. [Qüestionari particular (QP)].